

Ora 25 – destinul internațional al unei cărți românești ca metaforă a istoriei

LOREDANA CUZMICI¹

The 25th Hour written by Constantin Virgil Gheorghiu in the fifth decade of the last century is an important novel of the Romanian and European literature, despite its aesthetic incoherence. It is certainly the most famous novel from our culture, the only one screened outside Romania, with Anthony Quinn in the leading role, but also one of the most controversial in the second half of the 20th century, as long as ideologies are not at all as pure as one might think. Readers charmed by the text at its first edition became detractors afterwards (many of them really famous, such as Mircea Eliade, Monica Lovinescu or Gabriel Marcel), mingling biographic aspects with hints from his work. The novel in itself has nothing to do with anti-Semitism and other forms of discrimination which can be found, indeed, in Gheorghiu's documentaries from the war when Romania was on the side of Germany. On the contrary, *The 25th Hour*, structured on two main levels which alternate and finally imbricate, pleads for the human rights: directly, through the reflexive part of the text and indirectly, through the destiny of the characters. In fact, the text does not require a realistic code, but a parabolic one, reminding important stories of the 20th century amplifying on the same theme such as *Mother Night* by Kurt Vonnegut or *The Trial* by Franz Kafka.

Key-words: *parabolic and dystopic novel, the human rights, history, The Second World War, Romanian and European literature*

Astăzi, titlul *Ora 25* apare asociat metonimic lui Constantin Virgil Gheorghiu. Anterior, îl întâlnim și în opera lui Alexandru

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

Lungu, al cărui volum de poeme *Ora 25*, apărut în 1946, surprindea, în linii mari, aceleași direcții tematice (războiul mondial și efectele lui), doar că într-un alt tip de discurs. Ambii autori vor alege calea exilului și-și vor continua opera peste granițe. Coincidența de titlu va fi speculată de Securitatea anilor '50, care găsește o modalitate de a-l discredită pe „transfugul” C.V. Gheorghiu, după cum aflăm din amintirile poetului Alexandru Lungu:

am auzit că la „fabrica de poeți” de la Șosea, cum era denumită școala de literatură nouă de către tutunghiul nostru comun (al meu și al școlii), un pravoslavnic stalinist comentase *Ora 25*, de la înălțimea unui așa-zis curs, ca exemplu tipic de poezie decadentă, evazionistă și cosmopolită. Și-am mai auzit că la Paris, cineva care plecase într-acolo multă vreme după apariția cărții mele, îi furase titlul proțâpindu-l în fruntea unui roman. Acest furt nu i-a purtat hoțului nici un ghinion; ba dimpotrivă până acolo că *Ora 25* a ajuns și pe afișele cinematografelor. Deși în vremea aceea nu aveam nici un fel de legătură cu lumea literară, am fost căutat de avocatul Uniunii Scriitorilor, care mi-a propus „să-l dăm în judecată” pe autorul cu pricina. Știind prea bine că propunerea nu era animată de dorința de a oferi păgubașului o satisfacție în lumina principiilor de drept internațional, ci o încercare de a stârni un mic „tam-tam” politic ce s-ar fi alipit atacurilor de demascare a „transfugilor” literari în general – am refuzat. Cu argumentul că nu mai sunt de mult scriitor, ci doar medic (Lungu 2003: 86).

Semnificațiile sintagmei folosite de Alexandru Lungu sunt altele, ba chiar diametral opuse față de cele ale autorului exilat la Paris: „adulmecarea unui timp transcendent, a unui timp, cum sugerează și titlul volumului, de dincolo și de deasupra ceasornicelor și orologiilor” (Lungu 2003: 97)². Dacă mai adăugăm și faptul că în 1943 prozatorului C.V. Gheorghiu îi apărea un roman cu titlul *Ultima oră*, vedem că orice posibilă

² Titlul *Ora 25* al lui C.V. Gheorghiu este explicat într-o buclă autoreferențială de un personaj-autor intraficcional: „Acesta este timpul în care orice încercare de salvare este prea târzie: chiar Mesia dacă ar veni, ar fi prea târziu. E nu ultima oră, ci o oră după cea din urmă oră, este, cu precizie, timpul societății occidentale. E ora actuală. Ora exactă!...” (Gheorghiu 1998: 56).

acuză de inspirație nelegitimă dispare. În fond, sintagma devenise deja un clișeu cultural destul de vehiculat.

Destinele celor două cărți se întâlnesc și ulterior, în sensul că după „asasinatul” politic din anii ’47–’48 al celei dintâi, între granițele țării³, cea de-a doua va apărea în exil în 1949, ca un fel de continuare simbolică. Cert este că *Ora 25* semnată de C.V. Gheorghiu va avea un destin global pe care prea puține opere autohtone l-ar fi putut râvni. În ciuda controverselor de tot felul, de la titlu până la rolul traducătoarei în franceză, Monica Lovinescu, de la atitudinea autorului în diaspora până la „certările” cu mulți compatrioți, de la validare la invalidare estetică, romanul care a beneficiat și de o ecranizare cunoscută⁴ pare să comprime mai toate problematicile secolului XX, în primul rând conflictele etnice și naționale, specifice unei anumite părți din Europa, extinse apoi la nivelul întregului continent, cu particularitățile sale diverse: antisemitism, rasism, xenofobie. Soarta internațională a romanului nu se sprijină, astfel, pe vreo nemaipomenită realizare stilistică (deși scris inițial în română, celebritatea i se datorează traducerii în franceză, variantele apărute după 1989 în România combinând manuscrisul inițial cu versiunea franceză), ci pe „chestiunile la ordinea zilei”, atât în 1949, cât și în actualitate. Dimensiunea distopică a textului care avertizează în privința „barbarismului tehnologic” și a noului sclavagism, evitarea alierii la vreo ideologie, în ciuda siajului celui de-Al Doilea Război Mondial care ar fi reclamat o astfel de atitudine, paradoxurile și absurdul geopolitice, biografia din spatele scriiturii, invocarea credinței religioase ca unică soluție salvatoare a umanității – toate aceste aspecte îi asigură *Orei 25* valori ideatice și istorice care merită reamintite în contextul globalizării actuale (aproape) forțate.

³ „[...] prin 1947–’48, după ce volumul *Ora 25* fusese retras din librării și topit [...], m-am retras din viața literară și n-am mai publicat nimic vreme de aproape douăzeci de ani” (Lungu 2003: 171).

⁴ *The 25th Hour* din 1967, regia Henry Verneuil, cu Anthony Quinn și Virna Lisi.

Istoria unei cărți despre *delirul* istoriei

Pentru că, atunci când a conceput *Delirul*, Marin Preda s-a folosit de reportajul *Ard malurile Nistrului* (prefațat de Arghezi) nu este impropriu să vedem în *Ora 25* un roman care are o infrastructură ideatică similară cărții lui Preda, cea din urmă mai cunoscută în spațiul românesc. Cât a contribuit Monica Lovinescu în calitate de traducător (cu pseudonimul Monique Saint-Come), cât i se datorează din succesul internațional al cărții, cât au simplificat scenariștii filmului avându-l ca actor principal pe Anthony Quinn devin aspecte pe care un cercetător atent nu le-ar putea întoarce, credem, în defavoarea autorului. „Răzbunarea” familiei Lovinescu-Ierunca, schimbarea totală de atitudine a lui Eliade sau a lui Gabriel Marcel după ce se va afla de *Ard malurile Nistrului* în Franța nu ne conving și nu exclud importanța istorică și reușita parțială estetic a textului. Reportajul din 1941 despre înaintarea armatelor română și germană dincolo de Nistru nu avea cum să fie altfel. Într-o postură oficială, de reporter de război, C.V. Gheorghiu nu putea scrie, necum publica, împotriva politicii de stat. Să acuși de antisemitism un individ căsătorit cu o evreică este cel puțin o contradicție în termeni. Pe urmele acestui antisemitism identificat tendențios în scrierile din țară, tocmai pentru că era inevitabil în respectivul context, se vor grăbi cititorii corecți politic să găsească și în *Ora 25* astfel de semnale. Nimic mai simplu, apar destui evrei și comportamentul unora pare destul de reprobabil. Ce rezultă? Antisemitism, desigur, cu toate că bătrânul Goldenberg sau Eleonora West, deși evrei, sunt personaje solare ale cărții. Vânătoarea de fasciști, care a luat proporții penibile în Franța la un moment dat, l-a prins în iureșul ei și pe C.V. Gheorghiu, provocând un scandal pe măsura succesului anterior. Nu vor scăpa, de altfel, nici Eliade, nici Cioran, nici Ierunca, deși în alte circumstanțe, semn că pasiunea universală a depistării vinovaților, fie ei și închipuiți, joacă un rol copleșitor în istorie.

Altminteri, atitudinile cu care va fi întâmpinat romanul la data primei apariții merită consemnate. Eliade vedea în el ilustrarea

„terorii istoriei contemporane”, „una dintre cele mai mari cărți ale generației noastre”⁵. Soarta lui Moritz era soarta României, marcată de Dictatul de la Viena și de 23 august 1944. O națiune fără importanță în jocul Marilor Puteri. Un *dușman aliat* la sfârșitul războiului, cu exact această contradicție în termeni.

Dintre autorii de istorie literară, Marian Popa are, probabil, cele mai elogioase aprecieri la adresa acestei opere, deși exagerate:

Ora 25 este în ansamblu cel mai important roman românesc postbelic, corolar al problematizării lui *Ion*, atestat internațional ca una din cele mai reprezentative imagini ale omului tragic (Popa 2009: 644).

Sau, pe un ton ceva mai reținut: „una din cărțile fundamentale ale planetei din secolul 20” (*ibidem*). Mai mult, consideră că în literatura noastră există doi mari scriitori sacrificați pe considerente politice: C.V. Gheorghiu și Eugen Barbu. Cu diferențele de rigoare, am adăuga noi. La polul celălalt, Mircea Zăciu neagă orice valoare a romanului, considerându-l „un penibil rezultat estetic” (Zăciu 1998: 369) și enunțând verdicte care ni se par, la rândul lor, exagerate, efectul unor influențe extraliterare:

Prolific și neglijent în tot ce a scris, el e mai degrabă un N.D. Popescu al unei istorii contemporane, căreia i-a sondat superficial și frivol semnificațiile. [...] Un infantilism socio-istoric e dublat de o epică primitivă, amintind soluțiile celei mai ieftine literaturi de senzație de la începuturile romanului autohton (Zăciu 1998: 368–369).

Disputele ar putea continua și astăzi dacă am mai crede până la capăt în miturile ideologiilor ori în mitul estetic absolut. *Sine ira et studio*, romanul are valoare mai ales prin tema centrală pe care o dezvoltă: libertatea umană.

⁵ Mircea Eliade, *Corespondență*, vol. III, apud Simion 2008: 282.

De la Ion la Johann. *Cele mai frumoase zile ale tinereții* lui Johann Moritz

Nu întâmplător parafrazăm titlul lui Nicolae Balotă, ci pentru că un alt reproș adus romanului ar fi prea vizibila intertextualitate, până la pastişă pe alocuri, cu *Ion* al lui Rebreanu (numele, dragostea pentru pământ, sărăcia, violența familială și socială etc.). Numai că lumea lui Ion Moritz al lui C.V. Gheorghiu, care devine Johann Moritz în acte din cauza funcționarilor austro-ungari, amplifică până la insuportabil conflictele etnice din capodopera lui Rebreanu, amplificare justificată de contextele diferite ale istoriei. Față de *Ora 25*, în *Ion* avem de-a face aproape cu o *belle époque*. O altă diferență esențială ține de semnificațiile majore ale textelor. În cartea lui Rebreanu, socialul rămâne valoarea supremă, ca să preluăm din demonstrația lui Nicolae Manolescu referitoare la romanul doric. Indiferent de moartea lui Ion și de eșecurile unora sau altora, viața merge înainte asemenea drumului care iese și intră, șerpuiind, în Pripas. În *Ora 25*, preeminența socialului asupra individualului va fi privită ca cel mai periculos flagel al umanității. Mai ales prin reflecțiile lui Traian Korugă, cel de-al doilea protagonist al textului, dar și indirect, prin soarta lui Moritz, C.V. Gheorghiu pledează pentru valorizarea fiecărei ființe umane. Prin cuvintele preotului Alexandru Korugă, căruia autoritățile îi răspund că n-au timp să se ocupe de soarta unui singur individ de vreme ce bolșevicii amenință, este enunțat mesajul central din carte: „Nici cele mai înalte idealuri naționale, sociale ori religioase nu pot scuza nedreptatea făcută unui singur om!” (Gheorghiu 1991: 85).

Nu e întâmplătoare nici parafraza noastră după titlul Anei Novac, *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*, în care autoarea rememorează experiența lagărelor, ca și motto-ul ales de prozator din Toynbee despre raportul realitate–imaginar, despre granița imperceptibilă dintre istorie și ficțiune, în virtutea faptului că „Istoria, la fel ca drama și ca romanul, este fiica mitologiei” (Gheorghiu 1991: 15). Eugen Simion constata că între memoriile lui C.V. Gheorghiu și romanul care l-a făcut

celebru există destule suprapuneri, de parcă și existența propriu-zisă ar fi fost contaminată de ficțiunea anterioară: „când își reconstituie biografia, autorul pare a reface destinul personajului din ficțiunea sa de succes” (Simion 2008: 285).

Dincolo de asemănări și deosebiri cu alte cărți-document și cu propria biografie, cartea lui C.V. Gheorghiu rămâne copleșitoare, cu toate deficiențele de compoziție, construită cu tehnici și motive ale tragediei clasice – *qui pro quo*-uri, coincidențe, confruntarea cu un destin potrivit – dublate de imixțiuni ale absurdului. În prefața ediției din 2004, Elisabeta Lăsconi atrăgea atenția asupra faptului că textul trebuie parcurs în cod parabolic, nu realist (Gheorghiu 2004: IX). Johann Moritz, a cărui identitate va fi furată și răstălmăcită halucinant (va fi numit, în funcție de lagăre și circumstanțe, ba Ianoș, ba Iacob, ba Iankel...), întruchipează vinovatul fără vină, nu-i putem descoperi nici un fel de *hybris*, în afară, poate, de condiția sa de „om din Est” la care va face el însuși referire când va intra în ultimul lagăr ca voluntar silit (*sic!*) în războiul rece. E considerat evreu într-o Românie de dreapta extremă din cauza numelui, evadează și, ajuns în Ungaria, nu mai poate fi salvat ca evreu, fiind identificat ca român și, deci, spion și dușman de război, din închisoare ajunge în alt lagăr, apoi e vândut nemților ca mână de lucru și toată acumularea de nenorociri, pe care unii critici s-au grăbit să o sancționeze drept intrigă senzațională sau rocambolescă (Zaciu 1998: 368), este menită să ilustreze faptul că în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, ca și ulterior, omul din Est devenise o jucărie a istoriei. Absurdul capătă și nuanțele umorului negru atunci când protagonistul va fi descoperit drept arian pur-sânge, bun de populat un parc antropologic. Tensiunea conflictelor politico-ideologice care se intersectează în destinul lui Moritz atinge gradele ridicate ale tragediei și sentimentul iraționalului insuportabil din literatura absurdului, asemănându-se cu dramele cinematografice ale lui Iñárritu. În fond, țaranul din Ardeal reface condiția lui Josef K. din *Procesul* lui Kafka într-un context mai concret, dar la fel de inuman în funcționalitatea lui. Poate nu ar fi de prisos să amintim că până

și în istoria literaturii române există exemple din multe puncte de vedere similare cu ceea ce dezvoltă epic C.V. Gheorghiu în acest roman: cazul Ioan Slavici, suspectat de austro-ungari că ar fi fost spion al românilor, apoi de români că ar fi fost spion al germanilor. Aberațiile războiului și ale politicii mondiale care au făcut destule victime colaterale, modificând dramatic identități, amintesc și de un roman ulterior din spațiul american, celebru mai ales pentru că denunță impuritatea și pericolul ideologiilor extreme: *Mama Noapte* de Kurt Vonnegut.

Adevărul nu vă va face liberi. Lagărele secolului XX

Adevărul nu îi face liberi pe oameni, cel puțin nu în istoria Estului. Marea demonstrație a lui C.V. Gheorghiu – și în sensul acesta avem de-a face cu un roman cu teză – este că toate războaiele, toată istoria se bazează într-o măsură copleșitoare pe mistificare. Singurul adevăr rămâne cel religios și individual, încât romanul istoric și politic va fi dublat de un roman mistic, mai ales prin figura preotului martir Alexandru Korugă și a prizonierilor de război cu aură. În *Ora 25* nu există cei buni și cei răi, americanii sunt doar în aparență mai civilizați decât aliații lor, Armata Roșie „eliberatoare”. Pentru a câștiga un război, și unii și alții recurg la toate strategiile posibile. Mitul justiției internaționale, al pacturilor de tot felul este deconstruit cu fiecare nouă bolgie pe care o traversează un om nevinovat: „Omul simplu și nevinovat devine astfel cel mai mare delincvent al istoriei și nu criminalul, demonstrează romanul” (Popa 2009: 644). Limbajul de lemn al fiecărei ideologii (de pildă, evlavie cu care se raportează la autoritate funcționarii din timpul regimului antonescian), limitele democrației occidentale sunt aspecte care, la finele deceniului al cincilea din secolul trecut, probează o mentalitate liberă de orice constrângeri, hrănită de experiențele și chiar de adeziunile proprii din trecut, conștientizate ca greșite. Din ultimele gânduri ale preotului Alexandru Korugă merită reamintite măcar cele de mai jos, avertizând în privința limitelor oricărei forme de guvernare:

Rugul și arderea în piața publică au dispărut. În locul lor sunt biroul și statistica, cele două mituri sociale în ale căror flăcări este aruncată barbar jertfa umană. Democrația, de exemplu, e o formă de organizare socială incontestabil superioară totalitarismului, dar ea nu reprezintă decât dimensiunea socială a vieții umane (Gheorghiu 1991: 281).

Romanul din roman și *Petițiile* din lagăr ale lui Traian Korugă asigură osatura politico-ideologică explicită a textului⁶: „Voi scrie petiții! Căci cetățenii n-au timp de pierdut cu poezia, cu romanele ori cu dramele: ei citesc numai petiții” (Gheorghiu 1991: 240). Dimensiunea metaromanescă va conta mai puțin, cu toate că, la vremea respectivă, reprezenta o formulă curajoasă a epicului. Personajul-romancier de succes își propune, în virtutea autenticității, să transpună realitatea în text, așa încât personajele viitoarei sale cărți să aibă mai mult decât o identitate ficțională, să fie chiar cei din jurul lui. Realitatea îi zădărnicește însă punerea în practică a proiectului scriitoricesc, pentru că mai toți devin victime ale războiului.

Teoria „sclavilor tehnici”, mai periculoși decât sclavii umani, își extinde semnificațiile dincoace de Al Doilea Război Mondial. Trăsăturile lor cheie sunt „automatismul, uniformitatea și anonimatul” (Gheorghiu 1991: 52). Multe dintre frazele personajului-romancier par glose existențialiste, desprinse din studii de sociologie și antropologie celebre: „Primul simptom al dezumanizării omului este subevaluarea lui” (53), „Cred că este cea mai neagră epocă din istoria omenirii. Niciodată nu a fost omul mai neluat în seamă și mai disprețuit” (54), „Societatea tehnică poate crea confort, nu însă și spirit” (55). Vocabularul ideologiilor totalitare este denunțat ca limbaj de lemn în poetica romanescă a lui Traian Korugă: *proletariat, revoluție, reacțiune, producție, eficiență, cetățeanul, propaganda dușmanului* etc. Practicile din timpul

⁶ Despre romanul și petițiile lui Traian Korugă, Elisabeta Lăsconi va observa că reprezintă „simultan epică și dezbatere, istorie trăită și comentariul ei”, „pe jumătate satiră, pe jumătate profeție” (în prefața la Constantin Virgil Gheorghiu, *Ora 25 – Gheorghiu 2004: V, IX*). Autoarea își intitulează sugestiv prefața *Ora 25 sau între Voltaire și Orwell*.

dictaturilor carlistă și antonesciană – rechiziția bunurilor diverse și chiar a proprietăților, eliminarea „elementelor dubioase” sau „indezirabile”, săpatul de canale (care să oprească înaintarea Armatei Roșii...), dosarele secrete, divorțul dat de neveste ca să-și poată salva copiii și casele, tortura din închisoare, minciuna generalizată din cauza fricii, privilegiile celor „aleși” politic – anticepează ce se va petrece în perioada postbelică sub regimul diametral opus. Lui Moritz i se pare chiar că Iorgu Jordan, fascistul ucigaș și Marcu Goldenberg, comunistul școlit la Paris, au aceeași privire. Camioanele și trenurile aliaților, ticsite cu prizonieri până la a le tăia respirația, lagărele de internare sunt, de asemenea, mijloace de exterminare în masă: „Dar vorbind despre libertate și luptând pentru ea, ei construiesc închisori” (Gheorghiu 1991: 265). Distopia se extinde:

Dacă scapi de gloanțele unei națiuni, te împușcă alta! Între tine și familia ta, între tine și casa ta, dragă Moritz, sunt toate națiunile pământului, cu armele pregătite să tragă. Între fiecare om și viața lui intimă este această armată internațională! (Gheorghiu 1991: 272).

Toate marile dihotomii ale istoriei secolului XX – Est–Vest, fascism–comunism, Orient–Occident – sunt inserate în demonstrația tânărului Korugă, poate nu întâmplător fiu de preot dintr-un sat ardelenesc unde trei biserici (catolică, protestantă și ortodoxă) au coabitat fără conflicte majore anterior. Romancierul intratextual se dovedește un vizionar și asistăm, așadar, la o profecție: nu doar la sacrificarea țărilor din centrul și estul Europei, ci și la moartea spirituală a Occidentului, mai mult decât un *declin*, și la căderea mitului societății:

Cetățeanul este un om care trăiește numai dimensiunea socială a vieții. E ca un piston de mașină, nu face decât o singură mișcare și o repetă la infinit. Cetățeanul e cea mai apocaliptică fiară, apărută pe fața pământului prin încrucișarea omului cu sclavul tehnic. Are cruzimea animalului și indiferența rece a mașinii (Gheorghiu 1991: 57).

Ca și *De două mii de ani* al lui Mihail Sebastian sau *Gorila* lui Liviu Rebreanu, *Ora 25* de C.V. Gheorghiu poate fi parcursă ca o carte-*prolegomenon* a literaturii române postbelice, atât de amprentate politic, comprimând, în fond, entropia halucinantă a istoriei care se reflectă în viața fiecărui om.

Bibliografie

Ediții consultate

- GHEORGHIU V., *Ora 25*, ediție îngrijită de Mihai Vornicu, prefață de Paul Miclău, București, Omegapres/ Paris, Rocher, 1991.
— *Ora 25*, prefață de Elisabeta Lăsconi, București, Editura Gramar, 2004.

Bibliografie secundară

- LUNGU A., *Misterul poeziei. Între turnul de fildeș și zgomotul istoriei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2003.
POPA M., *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I, București, Editura Semne, 2009.
SIMION E., *Genurile biograficului*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008.
ZACIU M., PAPAHAĞI M., SASU A., *Dicționarul scriitorilor români, D–L*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.